SOLIQ SIYOSATINING MOLIYAVIY MUNOSABATLARNI AMALGA OSHIRISHGA TA'SIRI

Sapayev Maxsudbek Karimovich
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Biznes va boshqaruv kafedrasi dotsenti, i.f.f.d. (PhD).
https://doi.org/10.5281/zenodo.19204281

Annotatsiya. *Ushbu maqolada soliq siyosatini qo'llash zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va u orqali moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta'sirini tadqiq qilish yuzasidan xulosa bayon etilgan.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается необходимость применения налоговой политики, ее существующие возможности и влияние на осуществление финансовых отношений. Также представлены выводы по результатам исследования влияния налоговой политики на осуществление финансовых отношений.*

Abstract. *This article discusses the need for the application of tax policy, its existing possibilities and its impact on the implementation of financial relations. It also presents a conclusion on the study of the impact of tax policy on the implementation of financial relations.*

Kalit so'zlar. *Soliq, siyosat, soliq siyosati, moliyaviy munosabat, tadqiqot.*

Ключевые слова. *Налог, политика, налоговая политика, финансовые отношения, исследование.*

Key words. *Tax, policy, tax policy, financial relations, research.*

Kirish. Soliq siyosati davlatning moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlashga qaratilgan maqsadli chora-tadbirlardan tarkib topadi. U davlat budjeti daromadlarini ta'minlash bilan birga, iqtisodiy faollikni rag'batlantirish yoki cheklash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va investitsiya muhitini shakllantirish kabi vazifalarni bajaradi. Bu borada soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta'siri atroflicha yoritiladi. Moliyaviy munosabatlar davlat, xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholi o'rtasida pul mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va foydalanish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi. Soliq siyosati esa soliq turlarini belgilash, soliq stavkalarini aniqlash, soliq imtiyozlarini joriy etish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish kabi yo'nalishlar orqali moliyaviy munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, O'zbekistonda 2020-yildan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi joriy qilinishi shunga xos bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi. Soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta'sirini o'rganish yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, nadqiqotlar ko'rsatishicha, bozor munosabatlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida soliq siyosati hal qiluvchi rol o'ynaydi [1]. Bu esa uni maqsadli amalga oshirish zarurati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Ayrim tadqiqotlarda esa soliq munosabatlarini tartibga solishda soliq to'lov potensialining ahamiyatini tadqiq qilish va uning budjet daromadlarini oshirishdagi roli asoslangan [2]. Hamda unda budjet daromadlariga soliq potensialini iqtisodiy chegaralash tahlili amalga oshirilgan. Yana boshqa bir tadqiqotda soliq tizimining iqtisodiy mazmuni o'rganilib iqtisodiy tahlil qilingan. Ya'ni,

unda O‘zbekiston Respublikasida soliqlarning mohiyati va turlari aniqlangan [3]. Unga asosan, soliq tizimining korxonalarning moliyaviy va ijtimoiy ko‘rsatkichlariga ta’siri baholangan hamda soliqlarning korxonalarning moliyaviy ko‘rsatkichlariga bevosita va bilvosita ta’siri o‘rganilgan.

Tadqiqotlar ko‘ra, aholi jon boshiga YaIM, umumiy soliq tushumlari va soliq tarkibi o‘rtasidagi bog‘liqliklar ham o‘rganilgan. Unga asosan, soliq tushumlari va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi salbiy va statistik ahamiyatga ega bo‘lgan munosabatlarning ba’zi dalillari mavjudligi aniqlangan hamda daromadsiz soliq o‘zgarishlari va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida mustahkam aloqalar mavjud emasligi qayd etilgan [4]. Ushbu natijalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqdan bilvosita soliqqa tortishning potentsial o‘sishini oshirishga va soliq siyosatiga ta’sir ko‘rsatgan. Boshqa yana bir tadqiqotlarga muvofiq, tashkilotning moliyaviy siyosati uzoq muddatli iqtisodiy voqelikni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak [5]. Biroq, joriy faoliyatini rejalashtirish jarayonida kompaniyalar ko‘pgina moliyaviy va iqtisodiy muammolardan tashqari soliqlar kabi muammolarga duch keladilar. Boshqa bir manbalarda keltirilishicha, tovarlar, daromadlar yoki boyliklarga soliq solish iqtisodiy xulq-atvorga va resurslarning taqsimlanishiga ta’sir qiladi. Unga asoan, yuqori daromad solig‘i jamiyat ichida daromadlarni qayta taqsimlashga imkon berishi mumkin. Ammo, mehnat va mehnatni ta’minlash uchun imtiyozlarni kamaytirishga ta’sir qiladi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ishini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo‘llanilgan usullardan foydalanildi. Ya’ni, maqolada soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta’sirini tadqiq qilishda mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, ma’lumotni guruhlash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Soliqlar davlat budjeti daromadlarining asosiy manbai bo‘lib hisoblanadi. Davlat budjeti orqali ijtimoiy sohalar moliyalashtiriladi (ta’lim va sog‘liqni saqlash), infratuzilma rivojlantiriladi hamda mudofaa va xavfsizlik xarajatlari qoplanadi.

Soliq stavkalari oshirilsa budjet daromadlari ko‘payishi mumkin. Ammo, biznes faolligi pasayishi ehtimoli mavjud. Soliq stavkalari pasaytirilsa qisqa muddatda budjet daromadlari kamayishi mumkin, lekin uzoq muddatda iqtisodiy o‘sish orqali soliq bazasi kengayadi. Ushbu jarayon iqtisodiy nazariyada Arthur Laffer tomonidan ilgari surilgan Laffer egri chizig‘i konsepsiyasi bilan izohlanadi.

Korxonalar uchun soliq siyosati foyda solig‘i, qo‘shilgan qiymat solig‘i, mulk solig‘i va ijtimoiy soliq kabi to‘lovlar orqali moliyaviy natijalarga ta’sir qiladi. Soliq yuki yuqori bo‘lsa korxonaning sof foydasi kamayadi va investitsiya imkoniyatlari cheklanadi. Soliq imtiyozlari berilsa yangi ish o‘rinlari yaratilishi rag‘batlantiriladi, eksport faoliyati kuchayadi va innovatsion loyihalar moliyalashtiriladi. Ayniqsa, erkin iqtisodiy zonalarda soliq imtiyozlari moliyaviy munosabatlarni faollashtiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i aholi daromadlarini qayta taqsimlash vositasi hisoblanadi. Soliq siyosati orqali kam ta’minlangan qatlam qo‘llab-quvvatlanadi, ijtimoiy tengsizlik kamaytiriladi hamda pensiya va nafaqalar moliyalashtiriladi. Progressiv soliq tizimida yuqori daromadli shaxslar ko‘proq soliq to‘laydi. Proporsional soliq tizimi esa barcha uchun bir xil stavka qo‘llanilishini anglatadi. Bu moliyaviy munosabatlarda davlat va aholi o‘rtasidagi taqsimot mexanizmlarini belgilab beradi.

Investitsiya muhiti soliq siyosatiga bevosita bog‘liq. Qulay soliq siyosati xorijiy investitsiyalarni jalb qiladi, milliy ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi. Masalan, World Bank va International Monetary Fund hisobotlarida soliq tizimining

shaffofligi va barqarorligi investitsiya qarorlariga katta ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlanadi. Soliq qonunchiligining tez-tez o‘zgarishi esa moliyaviy munosabatlarda noaniqlikni keltirib chiqaradi va investitsiya xatarlarini oshiradi. Zamonaviy soliq siyosati faqat stavkalar bilan emas, balki samarali ma’muriyatchilik bilan ham belgilanadi.

Raqamlashtirish jarayoni elektron hisob-fakturalar, onlayn-kassalar va elektron soliq hisobotlari orqali moliyaviy munosabatlarda shaffoflikni ta’minlaydi. Natijada, yashirin iqtisodiyot qisqaradi, budjet daromadlari oshadi va korrupsiya xavfi kamayadi. Bu davlat va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi.

Soliq siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim instrument hisoblanadi. U inflyatsiyani tartibga solish, ishsizlik darajasiga ta’sir ko‘rsatish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish kabi vazifalarni bajaradi. Fiskal siyosatning muhim qismi sifatida soliq siyosati davlat xarajatlari bilan birgalikda iqtisodiyotdagi umumiy talab va taklif muvozanatini ta’minlaydi.

Soliq imtiyozlari iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishi mumkin, ammo budjet daromadlarini kamaytiradi va bozorda tengsiz raqobatni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, soliq imtiyozlari maqsadli, muddatli va iqtisodiy samaradorlikka asoslangan bo‘lishi lozim. Adolatli soliq tizimi moliyaviy munosabatlarni barqaror va ijtimoiy maqbul holatda ushlab turadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta’siri quyidagicha tavsiflanadi (1-rasm).

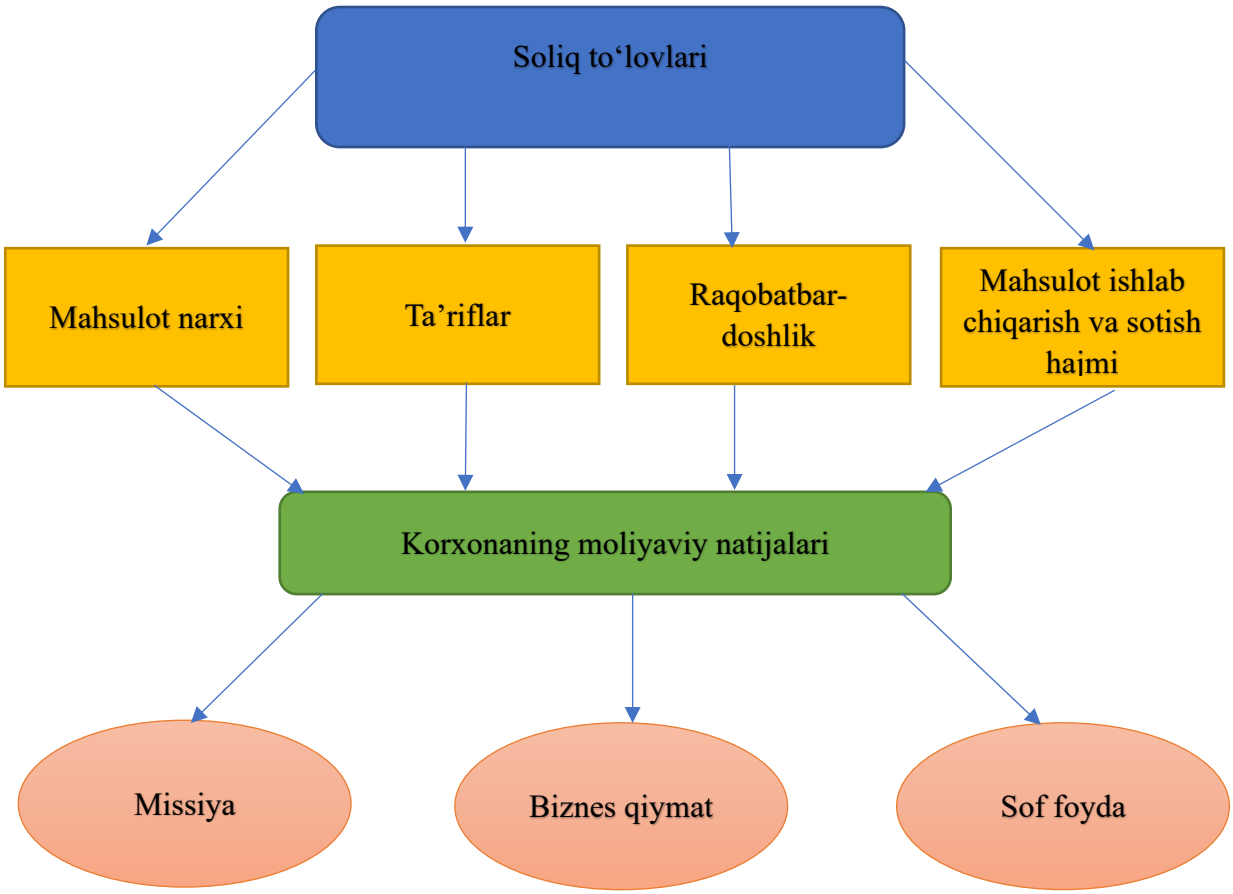

1-rasm. Soliq siyosatining moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga ta’sir yo‘nalishlari

Ushbu keltirilgan 1-rasmda soliq to‘lovlarining korxona moliyaviy natijalariga ta’sir mexanizmi tizimli ravishda aks ettirilgan. Unga ko‘ra, “soliq to‘lovlari” bosh omil sifatida namoyon bo‘lib, mahsulot narxi, tariflar, raqobatbardoshlik va ishlab chiqarish hamda sotish hajmi kabi asosiy

yo‘nalishlar orqali korxona umumiy moliyaviy holatiga ta’sir qiladi. Mazkur omillar o‘zaro bog‘liq holda korxonaning moliyaviy natijalarini shakllantiradi.

Avvalo, mahsulot narxi soliq yukiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz solig‘i yoki boshqa bilvosita soliqlar mahsulot tannarxiga qo‘shilib, natijada bozor narxi oshadi. Agar soliq stavkalari yuqori bo‘lsa, ishlab chiqaruvchi xarajatlarni qoplash uchun narxni oshirishga majbur bo‘ladi. Bu esa talabning qisqarishiga va sotuv hajmining kamayishiga olib keladi. Aksincha, soliq imtiyozlari yoki pasaytirilgan stavkalar mahsulotni arzonlashtirib, bozordagi raqobat pozitsiyasini mustahkamlaydi.

Mazkur rasmda keltirilgan tariflar (energiya, transport, kommunal xizmatlar va boshqa xizmatlar uchun to‘lovlar) soliq siyosati bilan bog‘liq bo‘ladi. Davlat soliqlar orqali budjetni to‘ldirib, infratuzilma xarajatlarini moliyalashtiradi. Agar tariflar yuqori bo‘lsa, ishlab chiqarish xarajatlari oshadi, bu esa korxona foydasini kamaytiradi. Shu bois, soliq siyosati va tarif siyosati o‘zaro muvofiq bo‘lishi moliyaviy barqarorlik uchun zarur. Keyingi raqobatbardoshlik unsuriga asosan, soliq yuki yuqori bo‘lgan sharoitda korxona mahsuloti tashqi va ichki bozorda qimmatlashadi. Bu eksport faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Qulay soliq muhiti esa innovatsiya, investitsiya va texnologik yangilanishni rag‘batlantiradi. Natijada, korxona bozorda ustunlikka erishadi. Shu nuqtai nazardan, soliq siyosati strategik iqtisodiy rivojlanish vositasi bo‘lib hisoblanadi. Yana bir unsur mahsulot ishlab chiqarish va sotish hajmi yordamida soliq yukining optimal darajada bo‘lishi ishlab chiqarishni kengaytirishga turtki beradi. Agar soliqlar ortiqcha bo‘lsa, aylanma mablag‘lar kamayadi, investitsiya imkoniyatlari cheklanadi va ishlab chiqarish hajmi pasayadi. Bu esa korxonaning bozor ulushiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqoridagi barcha omillar natijada korxonaning moliyaviy natijalariga ta’sir etadi. Moliyaviy natija daromad, xarajat va foyda o‘rtasidagi farqni ifodalaydigan kompleks ko‘rsatkichni aks ettiradi. Agar soliq siyosati muvozanatli bo‘lsa, korxona barqaror foyda oladi, investitsiya kiritish imkoniyatiga ega bo‘ladi va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlaydi. Sxemaning quyi qismida moliyaviy natijalarning quyidagi strategik oqibatlari ham ko‘rsatilgan:

- missiya - korxonaning asosiy maqsadi va bozordagi o‘rni. Barqaror moliyaviy holat missiyani amalga oshirish imkonini beradi.

- biznes qiymat - korxonaning bozor qiymati va investitsiyaviy jozibadorligi. Yuqori foyda va barqaror daromad biznes qiymatini oshiradi.

- sof foyda - soliqlar va barcha xarajatlar to‘langandan keyin qoladigan natija. Bu esa korxonaning rivojlanish manbai bo‘lib hisoblanadi.

Xulosa. Soliq siyosati moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishda markaziy o‘rin tutadi. U davlat budjeti daromadlarini shakllantiradi, iqtisodiy faollikni tartibga soladi, investitsiya muhitini belgilab, ijtimoiy adolatni ham ta’minlaydi. Samarali soliq siyosati barqaror, shaffof, iqtisodiy asoslangan va ijtimoiy yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Zamonaviy sharoitda soliq siyosatini takomillashtirish moliyaviy munosabatlarning samaradorligi, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch hamda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash sharti bo‘lib hisoblanadi. Ushbu soliq siyosati mahsulot narxi, xarajatlar, raqobatbardoshlik va ishlab chiqarish hajmi orqali moliyaviy natijalarni belgilaydi. Shunga asosan, samarali va muvozanatli soliq siyosati korxonaning barqarorligi, biznes qiymatining oshishi va sof foydaning ko‘payishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Зарипов Х.Б. Экономическое значение налогов и налоговая политика Узбекистана. // Journal of Economy and Business, vol. 5-2, 2019. - с. 44.
2. Axrorov Z.O. Soliq munosabatlarini tartibga solish va budjet daromadlarini oshirishda soliq to‘lov potensialining roli va ahamiyati. // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 2020, № 1(1). ISSN: 2181-1342 (Online) - 49 b.
3. Ташматова Р.Г., Максудхужаева Д.М. Вопросы влияния налоговой системы на финансовые результаты предприятий. // "Science and Education" scientific journal, January, 2024, Volume5, Issue1. - с. 390.
4. Baiardi D., Profeta P., Puglisi R. et al. Tax policy and economic growth: does it really matter?. Int Tax Public Finance 26. - pp. 282-316 (2019). https://doi.org/10.1007/s10797-018-9494-3
5. Yuldasheva U.A. Influence of tax policy on the financial condition of economic entities. // "Экономика и социум", №4(59), 2019. - p. 136.
6. https://www.economicshelp.org/blog/145810/economics/the-impact-of-taxation/